

Terts István

Csodák befogadásáról

Quod mirabile est, delectabile est.¹

0. Csodák köztudomásúan csak akkor vannak, ha van, aki befogadja őket. A csodák befogadására való képesség megszerzésében, az erre való felkészülésben pedig – ugyancsak köztudomásúan – óriási, sőt döntő szerepük van a tanítóknak, a mestereknek. Ezért foglalom össze „nyelvészeti csoda ügyi” mondanivalómat éppen itt és éppen most.

1. Akárhogy ügyeskedtem, alig sikerült belegyömöszölnöm a mondanivalómat a nekem jutó terjedelemben, ezért kénytelen voltam a következő megoldást választani. Mindenekelőtt hivatkozom három megjelent és egy bizonytalan megjelenésű írásomra,² majd egy összefoglalás-félében (1) kifejtem a gondolatmenetemet (akár téziseknek is nevezhetném); és ilyen módon lehetőségem lesz arra, hogy fölhívjam a figyelmet néhány általam fontosnak (és élvezetesnek!), de ismereteim szerint nálunk (főleg bölcsészek, azon belül nyelvészek körében) kevésbé ismertnek számító szövegre, illetve szerzőre. Nem takarózni akarok velük, hanem az irántuk érzett hálámat propagálásukkal törleszteni.³ Saját mondanivalómat – mely valójában csak egy gondolatmenet – inkább lábjegyzetekbe szorított megjegyzések és kommentárok formájában közlöm. Vagyis akár szemelvénygyűjteménynek, afféle olvasónaplónak is tekinthető ez az iromány.

¹ Az egyszer latinul is publikáló Szépe Györgyöt köszöntő írás mottóját Arisztotelész Nikomakhoszi Etikájából választottam. (Az említett írás: *Ubi est Italia?* In: *Miscellanea di studi in onore di Mária Farkas*. JATE Press, Szeged, 2006, 159–62.

² I. Lotz és a nyelvészet tanítása. In: Terts István (szerk.) 2006. *Lotz János útja. Bonyhád → Budapest → Stockholm → New York*. Bonyhád, Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium és Kollégium, 107–128.; II. Adalékok az iskolai nyelvtan oktatásáról. In: Medve Anna, Szépe György (szerk.) 2008. *Anyanyelvi nevelési tanulmányok III* [tévesen 33 szerepel a kötet belső címlapján]. Budapest, Iskolakultúra <Iskolakultúra-könyvek 33.>, 183–206.; III. Bevezető előadás. In: Lenczné Vrbovszki Judit (szerk.) 2010. *A Magyar Nyelv Éve alkalmából megrendezett Lotz János Nyári Diákegyetem [Bonyhád, 2009. VIII. 3–9] publikációi*. Bonyhád, Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium <Bonyhádi Evangélikus Füzetek 3.>, 13–19.; IV. Iskolai nyelvtan és nyelvtudomány. In: *Emlékkönyv Simoncsics Péter 60. születésnapjára* [2006, kézirat].

³ Kivételesen nem mindegyik itt említett szerző, illetve szöveg ismeretét köszönhetem Szépe Györgynek (aki pedig pedagógusként szereti személyekhez és – ha szabad így fogalmaznom – életprogramokhoz kötni a problémákat), hanem sokét az éppen egy éve meghalt Vekerci Lászlónak.

2. Az iskolai, ezen belül a humán tantárgyak és a minket itt elsődlegesen foglalkoztató nyelvészet esetében sajátos, de persze nem kizárólagos, viszont nem is elhanyagolható feladat a háttérül szolgáló tudomány mint tudomány és ezen keresztül a tudomány megismertetése. Ezt negatíve így fogalmazta meg Németh László Amerikában természettudományokat tanító lányának tankönyveiről szólva: „*nagyon kiforgatja tudomány-jellegéből az ismereteket*”.⁴ A tudomány közismerten „nyelv”-ként is felfogható, van „szókincse” és „nyelvtana”.⁵ A tudományok fejlődése során azonban – és ezt a tényt nem lehet eléggé tudatosítani magunkban – az ember köznapi gyakorlatahoz, szemléletéhez, világlátásához képest nagy „ugrás” következik be, a természettudományok esetében előbb, a társadalomtudományokban később (igaz, a nyelvészetben a legelőbb). Karinthy Frigyes csak látszólag cinikus megfogalmazásával „*minden másképpen van*” – meg kell tanulnunk, hogy a köznapi érzékelés és gondolkodás („logika”) nemhogy nem segít egy bizonyos ponton túl, hanem kifejezetten gátol bennünket az előrehaladásban. (A később még többször emlegetett Károlyházy Frigyes fizikus szerint „*A 'szemléletellenes' konstrukciók elfogadása, sőt tudatos keresése általában jellemzi a modern tudományt.*”)

Igaz persze, hogy a „nagy” tudomány a „népi tudomány”-ból fejlődött ki, és az is igaz, hogy ezzel – mostmár mint „tudomány alatti tudomány”-nyal – kölcsönhatásban van jelen a társadalmi gyakorlatban,⁷ de szinte áthidalhatatlan árok választja el a kettőt egymástól. A magánembernek – akár szakmabelivé akar válni, akár „csak” a „művelt nagyközönséghez” akar majd tartozni – annak a bizonyos Haeckel-szabálynak az értelmében egyedfejlődése során meg kell ismételnie a törzsfjlődést. Áthidalható az árok, de csak „külső” segítséggel (iskola, tudományos

⁴ *Levelek Magdához*. TIT Komárom megyei szervezete, Új Forrás Szerkesztősége, Tatabánya, 1988, 146. Egyébként így folytatja: „*En épp a fordított utat jártam: az én vásárhelyi science-emet arra használtam föl, hogy minden középiskola fölötti tudományos műhelybe is vessünk egy pillantást, ez növeli a diák önértetét s felkelti kíváncsiságát.*”

⁵ Az általam még idézendő Neil Postman nem győz arra figyelmeztetni, hogy e „nyelv” megtanításában milyen fontos szerepet kell(ene) játszania az egyes tantárgyaknak, mégpedig a nyelvtannal a középpontban, hiszen az alapvető „nyelvi tevékenységeket”, a kérdezést, a meghatározást és a metaforizációt a nyelvészet vizsgálja, mégpedig a középkor óta, ahol e „szermocionális mesterségeket” nem véletlenül helyezték a többi szellemi tevékenység középpontjába, helyesebben alapjának.

⁶ Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van*. (Ötvenkét vasárnap). Bp. é.n. Athenaeum; érdekes, hogy csak a kötetnek a címe ez, ilyen című írása a kötetben és tudtommal máshol sincsen.

⁷ Tudtommal nálunk Szépe György beszélt először a népi nyelvészetről (egyben fölhívva a figyelmet két fontos Bloomfield-írára (lásd A folyton megújuló nyelvészet című írását. *Irodalmi és Nyelvi Közlemények*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Titkársága, Budapest, 1968/1, 151–84. (Ez az írása – 30 másikkal együtt – 80. születésnapjára megjelenik a Tinta Kiadónál általam szerkesztett Szépe-válogatásban.) Azóta megjelent Robert Henry Robins klasszikusa, *A nyelvészet rövid története*. Tinta–Osiris, Budapest, 1999., ahol a kezdő fejezet ezzel foglalkozik. Egyébként a téma „zászlóbontása” Henry M. Hoenigswald *A Proposal for the Study of Folk-Linguistics* című fejezete (eredetileg előadása) ebben a kötetben: William Bright (ed.) 1966. *Sociolinguistics*. Mouton, The Hague, Paris, 16–26.

ismeretterjesztés),⁸ és ezt a feladatot nem szabadna ignorálni, nehézségét lebecsülni, hiszen George Bernard Shaw megfogalmazásával „*All professions are conspiracies against the laicity*” (*The doctor's dilemma* 1911).

Ha ugyanis nem ismerjük fel, vagy bagatellizáljuk, könnyen igaza lesz Bernard Shaw-nak, aki alább idézendő szövegében a középkori vallásos emberével egybevethető hiszékenységgel vádolja természettudományos „műveltségű” korunk emberét.⁹ Nyilvánvalóan nem a természettudományokhoz képest lassabban formálódó és formalizálódó társadalomtudományok területén a legnagyobb ez a veszély,¹⁰ de a – korrektnak szánt megnevezéssel – „alternatív” nyelvészeti tanok és tevékenység azt mutatja, hogy a probléma jelen van. (A freudizmus kínálkozik egy második példának¹¹). Mondanom sem kell, hogy e feladatnak – tehát a köznapok világából a tudomány ezzel sok szempontból inkompatibilis világába való tudatos és módszeres átvezetésnek – a szükségességén túl a lehetőségéről és az eredmény hasznáról meg vagyok győződve – ezért a mottóbeli „élvezetes”. Ezt az optimizmust, vagyis hogy a váltás nem okvetlenül katasztrófa, hanem a magasabb (sokak szerint persze csak más) szintre lépés pozitív élmény is lehet, a grammatika filozófiájáról szóló könyv¹² szerzője előszavában költőien így fogalmazza meg: Martianus Capella V. századi szerző elmeséli, hogy

a grammatika Egyiptomból érkezett Attikán át Rómába és azzal dicsekedhet, hogy Ozirisztől származik. Ozirisz ugyanis az egyiptomi mitológiában titokzatosan ambivalens istenkirály, aki egyszerre ura a holtaknak és az alvilágnak, és istene a termékeny-

⁸ Ezzel kapcsolatban hadd említsem Szépe György és Szücs Tibor közös írását: A nyelv művelés és a nyelvi ismeretterjesztés néhány kérdése, in: Balázs Géza et al. (szerk.) 2002. *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta, Budapest, 445–50

⁹ Az ismert aforizma szerint a hit korát nem a hitetlenségé, hanem a hiteké, a hiszékenysége követte.

¹⁰ Már ha helytelennek tartjuk ezt; a mai szerintük már vallássá, de legalábbis valláspótlóvá vált természettudományok olyan elszánt bírálói ugyanis, mint Erwin Chargaff vagy Paul Feyerabend, a tudományosan kívül más gondolkodásmódok létjogosultsága mellett érvelnek; a tőlük való idézés helyett hadd álljon itt egy a pszichológiáról (ön)kritikusan – és sok humorral – szóló szöveggyűjtemény (bár volna ilyen a nyelvészetről is...), Robert A. Baker (szerk.) 1963. *Psychology in the Wry*. Princeton. Van Rostand, szerkesztői utószavának egy kis részlete, ahol Carroll Pratt szavait idézi (a *Logic of Modern Psychology* című könyvből): „*Science, after all, is only one of the games played by the children of the world, and it may well be that those who prefer other games are in their generation wiser.*” (166)

A kritikusok mellesleg szólva néha kimondottan a természettudományokat követő társadalomtudományokat bírálják, például Postman, aki nemhogy természettudományok tekintené a Chomsky-féle nyelvészetet, hanem kifejezetten a „moral theology” kategóriájába tartozónak és a „nagy narratívák” példájának. Idézés helyett utalok Alfred A. Knopf 1988. *Conscientious Objection: Stirring Up Trouble about Language, Technology and Education* (New York) című könyvére, azon belül is a „Social Science as Moral Theology” című fejezetre.

¹¹ A freudizmus elutasításának – ha úgy tetszik: a lélek „mélystruktúrájára”-ról szóló tanításnak – is egyik motívuma a közvetlen bizonyíthatatlanság.

¹² Wilhelm Köller 1988. *Philosophie der Grammatik. Vom Sinn grammatischen Wissens*. Stuttgart, J. B. Metzler, az idézet helye: XI.

ségnek, a feltámadásnak és a megújulásnak. [...] úgy értelmezik, mint a szántóföldet, mely a vízben megfullad és éppen ezáltal válik termékenyvé, vagy mint a gabonamagot, amely eltűnik és elpusztul a termőföldben és éppen ezáltal lesz újra hatóereje.

Halál és élet Ozirisz megtestesítette dialektikája nagyon tanulságos a grammatikai jelenségek megértése szempontjából. Aki a grammatikát tudatosan ismeri meg, annak a számára a nyelv meghal mint közvetlenül hozzáférhető közlési eszköz, ugyanakkor azonban éppen ezáltal újra és újra módon észlelhetővé is lesz. Ezért a grammatikai reflexiókhoz egyrészt rejtve, a mélyben mindig melankolikus gyászérzés kapcsolódik hozzá, amiért elveszítjük a naiv-spontán nyelvhasználatot, és ez a nyelvbe vetett eredendő bizalom elvesztését is magába foglalja. Másrészt azonban éppen ezáltal várakozásteli feszültség is keletkezik, amellyel a nyelvről és a nyelven ránk váró tapasztalatokra készülünk fel.

3. E – Szépe György egyik kedvenc megfogalmazásával – „mogyoróhéjban” történt összefoglalás után pár adalék ahhoz, hogy bár az emberiségnek (persze a munkamegosztás keretében csak egy részének¹³) sikerült megtennie ezt a lépést, az egyének nagy többségének azonban nem.

George Bernard Shaw egy tudományelméleti (!) jelentőségű írásában (a Szent Johannához írt terjedelmes előszavában, 1924) provokatívan fogalmaz (Ottlik Géza fordítása, 1967):

A középkor hittudományi doktorai, akik nem hetvenkedtek azzal, hogy meg tudják állapítani, hány angyal táncolhat egy tű hegyén, a romantikus hiszékenység tekintetében nagyon gyengén állnak korunk fizikusaihoz képest, akik egy billiomod-milliméternyi pontossággal megállapították az elektronok táncának minden lépését. A világ minden kincseért sem akarom kétségbe vonni ezeknek a számításoknak az egzakt szabatosságát vagy az elektronok létezését (akármiféle fán termettek is). Johanna sorsa óva int az ilyen eretnenségektől. Csak az nem fér sehogyan sem a fejembe, hogy akik hisznek az elektronokban, miért tartják magukat kevésbé hívőnek, mint azokat, akik az anyagokban hittek. Ha nem hiszik el, miként a roueni ítélőszék tagjai sem hitték 1431-ben, hogy Johanna boszorkány, ez nem azért van, mert ezt a magyarázatot túlságosan csodálatosnak tartják, hanem azért, mert nem elég csodálatos nekik.

Nem csupán megállapítja ezt Shaw, hanem azt is kutatja, mi lehet ennek a jelenségnek az oka, és ezt az ismeretek forrásában, megalapozásában találja meg:

A középkorban azt tartották, hogy a föld lapos, s erről legalább a tulajdon érzékszerveik bizonyítékkal szolgáltak nekik; mi gömbölyűnek tartjuk, de nem azért, mert száz ember közül akár csak egy is meg tudná magyarázni fizikailag ezt a furcsa hiedel-

¹³ Talán nem cinizmus, ha itt is idézzük az egykori rendszert összefoglaló viccet: „*Mi a magyar dolgozók kedvenc itala? – A konyak, melyet választott képviselői révén fogyaszt.*”

met, hanem azért, mert a modern természettudomány meggyőzött bennünket arról, hogy semmi sincs úgy, ahogy nyilvánvalóan látszik, és hogy mindaz tudományos igazság, ami megfoghatatlanul varázslatos, ami valószínűtlen, ami rendkívüli, ami óriási és ami parányi, ami lelketlenség, és ami felháborító.

Mielőtt tovább mennék, hadd tegyek egy kis, de fontos kitérőt. Shaw állítása annyira meghökkentő, hogy George Orwell – mint maga elmondja¹⁴ – először hitetlenkedve, sőt kicsit felháborodva olvasta. Amikor azonban végiggondolta a dolgot, ez az intellektuális becsületességét eleve sokszor bizonyított ember belátta, hogy Shaw-nak igaza van.

Ugyanez sokkal korábban és magyarul olvasható Karinthy Frigyesnél¹⁵:

Valamikor Jupiter és a mennydörgés közt igen egyszerű és logikus összefüggést éreztek az emberek – a paraszt pedig, ha süt a nap és esik az eső, tökéletesen kielégítő, minden logikus megfontolást kimerítő magyarázatot talál e különös tünemény megértéséhez abban a végső okfejtésben, hogy veri az ördög a feleségét. Nem hiszen, hogy akár a kant-laplace-i, akár a darwini világgép lényegben megnyugtatóbb magyarázatot adott – csak valamivel több összefüggést fedezett fel, több megfontolást kapcsolt egybe.

Goethe, aki (ha nem is köz-, de) elismerten (lásd pl. Propp) a strukturális gondolkodás egyik fő forrása, és akinek a kor természettudományos gondolkodásához való viszonya minden, csak nem egyszerű, így fogalmazott (a Müller kancellárhoz írt levelében, 1831. II. 27-én¹⁶:

A legnagyobb igazságok gyakran, sőt szinte mindig, kimondottan ellentétesek az érzékeinkkel. A Földnek a Nap körüli keringése – mi lehet a szemnek abszurdabb? És mégis ez a legnagyobb, legfenségesebb, következményeiben leggazdagabb felfedezés, amelyet az ember valaha is tett, az én szememben fontosabb, mint az egész Biblia.

Maga Chargaff (az előző oldalon, mielőtt Goethét idézte) így ír:

Ha valamit ki akarok deríteni, először általában nem valamilyen könyvből nézek utána, hanem megpróbálom a választ saját korlátozott eszközeimmel kialakítani. Minden tudományos nemesség ellenére, melynek, félek, engem is köteleznie kellene, azt kell mondanom, hogy számomra a Nap reggel még mindig felkel, és este lenyugszik. 'És mégis mozog!' – kiáltja bennem a laikus, és a Napra gondol. Amikor – három éves lehettem – fölfedték előttem, hogy nem így van, bizonyára sajnálatos közömbösséggel és minden szédülés nélkül tompán tudomásul vettem ezt, és aztán fontosabb dolgokkal kezdtem foglalatzkodni. Egyáltalán: az a benyomásom, hogy a természettudományok nagy fogalmi átalakulásai érintik ugyan az embereket – néha kellemesen, néha kelle-

¹⁴ As I Please. *Tribune*, 27 December 1946, 67.

¹⁵ *Minden másképpen van.* (Ötvenkét vasárnap) Budapest, Athenaeum, é.n., 12.

¹⁶ Az idézet forrása: Erwin Chargaff Warnungstafeln 1982. *Die Vergangenheit spricht zur Gegenwart.* Stuttgart, Klett-Cotta, 166.

metlenül –, de a kedélyállapotukat alig befolyásolják. Ez éppúgy áll Galileire, mint Newtonra, Darwinra vagy Einsteinre, de nem áll a nagy történelmi vagy technikai eseményekre. A könyvnyomtatás, Amerika felfedezése, a gőzgép, a francia forradalom, az elektromosság, az autó, az atombomba, a fogamzásgátló tabletta stb. a robogó emberiségnek hatalmas lökéseket adott. (Az a közlés, hogy ők egy majomfaj, azt hiszem, kevésbé érintette az embereket, mint az az illúzió, hogy az autóalkatrészek mintájára saját szerveik is pótolhatók.)

4. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet a magyarázata (mentsége?) az „alternatív” elméletek burjánzásának. Ez a természettudományokra is jellemző, de a minket itt most érdeklő nyelvészetben különösen szembeötlő (és megoldhatatlannak tűnő vitákat generál). Karinthy Frigyes az *Utazás a koponyám körül* című könyve elé ezt a mottót illesztette: „*Mítoszokon és legendákon túl ajánlom könyvem a nemes, igazi tudománynak, mely soha nem volt olyan türelmetlen a babonával, mint vele szemben a babona.*” (Érdeemes megfontolni, hogy a nyelvtudományra is érvényesnek tartaná-e ezt itt és most...)

„Hivatalos” és „alternatív” tudomány szembeállítás helyett talán érdemes úgy gondolkodni, hogy nem kell okvetlenül választani a kettő között, hanem érdemes egyenrangúnak (ha így helyesebb: egyenjogúnak) tekinteni őket és minden egyoldalú támogatás nélkül (a modern természettudomány mint intézmény kritikusai, pl. Paul Feyerabend, az államvallás mintájára és nagyrészt helyettesítésére létrejött „államtudományról” beszélnek!) szabadon kellene őket versenyeztetni (az iskolában is!).

Karinthyval ellentétben, de ugyancsak nem kategorikusan, és mérsékeltlen optimistának tekinthető indoklással Bertrand Russell így ír¹⁷:

Sajnos, az elméleti fizika nem szól többé [talán helyesebb volna: már] hozzánk azzal a tündöklő dogmatikus világossággal, amely a XVII. században élvezetes sajátossága volt. [...] a modern fizika mondanivalója kissé homályos. [...] mégis hinnünk kell neki. [...] A tudománynak egyetlen pillanatban sincs teljesen igaza, másrészt igen ritkán téved tökéletesen, és törvényszerűen több esélye van az igazságra, mint a tudománytalanság elméletének. Ennélfogva ésszerű, ha hipotetikus elfogadjuk.¹⁸

¹⁷ *Filozófiai fejlődésem* című könyvében (Budapest, Gondolat, 1968, 22–3.)

¹⁸ Nincs módomban arra, hogy részletesebben belemenjek ebbe az egész „alternatív nyelvészet” ügybe. Az alapirodalom ismert: Beck Mihály 1977. *Tudomány – áltudomány*. Budapest, Akadémiai; Rédei Károly 1998. *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Budapest, Balassi; Hegedűs József 2003. *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Budapest, Akadémiai. (valamint Puszta János és Komoróczy Géza írásai). Felhívom az Olvasó figyelmét egy Fehér Márta filozófussal készült interjúra: Hol keresné az arcomról eltűnt mosolyt? Beszélgetés Fehér Mártával (Both Mária és Csorba F. László), *Új Pedagógiai Szemle* XLIII (1993) 10. 41–46; valamint Szentágothai János egy előadására: Tudományos közéletünk állapotáról. *Magyar Tudomány*. XXIII (1983) 6. 414–22.

5. Mi a magyarázata ennek a sikertelenségnek, sőt „helybenjárásnak” egy olyan korban, mely a tudomány, az információ, általában a racionalitás korának látja és szeretné láttatni magát? Shaw már megadta a választ: a már meghaladott tanok esetében „legalább a tulajdon érzékszerveik bizonyítékkal szolgáltak nekik”.

Károlyházy Frigyes elméleti fizikus egy hatalmas sikerű televíziós előadás-sorozat keretében¹⁹ így fogalmaz:

Nagyon nevezetes történelmi korszakhoz értünk el a XIX. és XX. század fordulóján. Úgy lehetne röviden megfogalmazni: a tudományos gondolkodás végre utolérte, sőt elhagyta az idegrendszer ösztönös tudását. [...] az érzékletes benyomásoknak, szemléletes képeknek a seregét nevezem röviden [...] ösztönös tudásnak. A tudomány ezt igyekszik rendszerbe foglalni, egyeztetni. Az elmúlt korszakokban az érzékletes benyomásoknak ez a bizonyos halmaza szélesebb volt, mint a tudomány. [...] az idegrendszerünknek az a bizonyos ösztönös tudása, ami az érzékletes benyomások és az erre alapuló szemlélet jelent, nem abszolútum, hanem csak evolúciós termék. A köznap tapasztalatokat, az azokból „foltokban” összeszőtt tudományos gondolatokat még jól hordozza, de a korábban nem álmódott teljesítőképességű műszeres megismeréssel kapott adatokat és tudományos eredményeket ez az érzékletes benyomásokra alapozó szemlélet már nem képes hordozni.

Egy nagyon tanulságos írásában²⁰ Buda Béla a kommunikáció tudományának megszületése kapcsán elemzi ezt a folyamatot. Egy másik írásában pedig²¹ kiemeli:

Az emberrel foglalkozó tudományokban – kivált a pszichológiában és a szociológiában – sajátos helyzet alakult ki: a tudományos elmélet és fogalomhasználat teljesen elszakadt a közgondolkodástól. A természettudományok a különféle mesterségek²² által felhalmozott ismereteket igyekeznek törvényszerűségekké szedni, bár e diszciplínák fogalomhasználatát a formalizáció és a matematizálás révén ugyancsak fénysebességgel távolodik a köztudat megértési szintjétől. A pszichológia és a szociológia azonban mást akar: a közgondolkodást [...] valamiféle hamis tudatnak nyilvánította. Közrejátszott

¹⁹ Károlyházy Frigyes: Kép és gondolat. In: Lovas György (szerk.) 1986. *Gólyavári esték. A gondolkodás évszázadai* (A televízió természettudomány- és technikatörténeti sorozata) Budapest, MRT – Minerva, 264–74, az idézet helye: 273–4. A szerzők itt következő kivonatos listája – mely szívfacsaróan sok már nem éltöt tartalmaz – önmagában érthetővé teszi az előadás-sorozatot, illetve a kötet sikerét: Benedek István, Borzsák István, Fehér Márta, Juhász-Nagy Pál, Kádár Zoltán, Makkai László, Szabó Árpád, Vekérdi László). Károlyházy Frigyes egy (bölcseseknek is!) igen fontos könyvében részletesebben is kifejti véleményét a modern fizikáról, mindenekelőtt tanításáról: *Igaz varázslat*. Budapest, Gondolat, 1976.

²⁰ A kommunikáció és az emberi kapcsolatok pszichológiája. *Valóság* 9 (1966) 6, 16–27.

²¹ A szétfeszülő titok. Egy különös társaslélektani jelenség nyomában. *Café Babel* 9 (1993) 3. 77–84, az idézet helye: 77.

²² Itt nyilván a magyarra csak sután lefordítható görögül *tekhnének*, latinul *arsnak* (németül pedig a szerencsés – hiszen a könnyen ’tud’ igéből képzett szóval – *Kunstnak*) nevezett tudásformáról van szó.

ebben a logikai pozitívizmus, illetve a természettudományokat utánozni akaró társadalomtudományi empirizmus uralma is.

6. Vagyis az iskolának (és iskolán értendő a felsőoktatás is, hiszen ha építhet is megbízható közoktatási alapokra, akkor is nagy ugrást jelent) az a feladata, hogy tudatosan és módszeresen vezesse át a köznapok világából az embert a tudományokéba. Tudjuk, a választott népnek is milyen próbatételeket szabott az Úr, hogy beléphessenek az ígélet földjére...

Mérő László ezt így foglalja össze²³:

Jean Piaget a kisgyerekek gondolkodásának fejlődésében figyelt meg két ellentétes irányú folyamatot: az asszimilációt és az akkomodációt. Az asszimiláció az a folyamat, amikor egy új ismeretet beépítünk már meglévő sémáinkba. Ennek megfelelően szubjektíven átalakítjuk, torzítjuk az észlelt anyagot. [...] Az akkomodáció az a folyamat, amikor meglévő sémáink alapján egy új helyzetben új sémát hozunk létre. [...] Jónéhány tudomány alapismereteit megtanuljuk az általános- és középiskolában. Az iskolai tantárgyak célja azonban nem a szakmák speciális szemléletmódjának mély megértése. Az iskolában a cél az, hogy megtanuljuk az egyes tudományok ismeretanyagának azt a részét, amely a hétköznapi gondolkodás rendszerébe is értelmesen, viszonylag kevés ellentmondással beilleszthető. Már ez is rengeteg új fogalom, új séma kialakítását igényli, minden tantárgyban megvannak a közismerten „nehéz részek”, amelyek az akkomodáció működését követelik meg. Az evolúció, a forradalmi helyzet, az anyag- és energia-megmaradás sémáit középiskolás fokon metaforikusan, egyéb hétköznapi sémáinkkal szoros összefüggésben kezeljük, nem szakszerűen, hétköznapi sémáinktól elvonatkoztatva, ezernyi egyéb szakmai séma összefüggésében.

Az egyetemeken általában nemigen építenek közvetlenül a középiskolában tanultakra, mindent előlről, újra vesznek. Többéves középiskolai anyag néhány előadásba sűrítődik. A nyelv absztraktabb, a hétköznapi, általános példák helyett speciális szakmai eseteket ismertetnek. Az érvelés rendszere formálisabb, az analógiákra, a dolgok logikájára építő következtetések szerepét jórészt a formális logika szillogizmusai veszik át. Ezek az eszközök mind arra irányulnak, hogy kialakuljon egy saját belső logikán alapuló, a szakmára jellemző látásmód. [majd visszaul egy korábbi példájára: „Egy neves orvosprofesszorról mesélik a következő történetet. Valamelyik félév elején tanszéke összetült, hogy megbeszéljék a félévi előadások tartalmát. Az egyik előadó vázolta, hogyan szándékozik felépíteni a veséről szóló előadásokat. Parázs vita kerekedett a tanszék vesespecialistái között az elképzelés bizonyos részleteiről. Egy idő után a professzor a következő szavakkal vágta el a vitát: Ebben a félévben így működik a

²³ *Észjárások. A gondolkodás korlátai és a mesterséges intelligencia.* Budapest, Typotex, 140.

vese.”] Nem az a fő kérdés, hogy a vese hogyan működik, annak igazi megértéséhez az élet működésének alapjait kellene teljes általánosságban érteni, ez pedig egyelőre kívül esik a tudomány paradigmáin. A fő kérdés, hogy hogyan, milyen keretek között kell látni a vese működését.

Egy az 1990-es évek első felében készült interjúban Spiró György²⁴ így jellemezte diákjait:

Sokkal jobbak, mint mi 15–20 évvel ezelőtt. Jobb tanítani is őket. Igaz, a lexikális tudásuk nagyon gyöngé, viszont az agyuk sokkal nyitottabb, képesek pillanatok alatt másmilyen struktúrába belehelyezni magukat. Ilyen szempontból hasonlóak az amerikai diákokhoz: nyitottabbak, nem vertek szemellenzöt beléjük [sic!], igaz, tudást sem.

(Hogy ma – csaknem húsz évvel később – hogyan tapasztalja-gondolja, alighanem „jó kérdés”.)

Vagyis a struktúráváltás a kulcselem. Ugyanezt mondja Edouard Labin francia matematikus is.²⁵

Öt év alatt, valahányszor nehézségre bukkantam s keresni kezdtem az okát, tíz eset közül kilenben azt találtam, hogy nem a matematikával mint olyannal van baj, hanem a helyes gondolkodás készségével. A főhiba mindig az volt, hogy tökéletlenül sajátították el és használták a fogalmakat.

Elmondom a legegyszerűbb példát. A detektívregényekben hátrahagyott bűnjelek alapján meg kell keresni az ismeretlen tettest. A bűnjelekből kikövetkeztetik az ismeretlen bizonyos adottságait, például nemét, testalkatát, ezek aztán végül is lehetővé teszik azonosítását. És a gyerek mindezt követi. Kereszteljük most el az ismeretlent x -nek és járjunk el hasonló módon avégből, hogy megoldjunk egy egyenletet. A gyermek el van veszve. Arra szoktak hivatkozni, hogy megriad az elvont fogalmaktól. De ez nem igaz. Valójában az történik, hogy a gyermeket magával ragadja a regény cselekménye, gondolatmenetét azonban nem fogja fel. S ha azt kéri tőle, hogy ugyanazt a gondolatmenetet alkalmazza valamiképpen az abszolútum területére, ahol mindennapi tapasztalatai cserbenhagyják, akkor kiderül, hogy nem tette magáévá ezt a gondolatmenetet. Tanítsuk tehát meg a gyermeket először helyesen okoskodni találós kérdéseken, bűnügyi rejtélyeken. A torta elosztásán, vagy amin akarjuk, és a matematikai fogalmak nem okoznak semmi gondot. [...] Elismerem, vannak olyan francia diákok, akik elsajátították a gondolkodásnak ezt a művészetét, legalábbis azokon a területeken, ahol a véletlen körülmények segítségükre siettek. Kissé olyképpen, amiként az ifjú vadember tornáztatja izmait, hogy közvetlen szükségleteit kielégíthesse. Ez nem jelenti azt, mintha gyakorlott sportoló volna. Főiskoláinkról sok jó mérnök kerül ki, aki ragyogóan bánik a számok-

²⁴ Marton Mária (szerk.) *Magánérzetek*. Antológia. h.n., é.n. Százszorszép Kiadó, 235–6.

²⁵ Edouard Labin: Miért érthetetlen a matematika? *Korunk* XXIX (1970) 11. 1656–8, az idézet helye: 1656–8 [eredetileg: L'Express 999.]

kal. De szakterületükön kívül a legelképesztőbb gondolatfícam is kitelik tőlük. S ez azt bizonyítja, hogy nem sajátították el igazán a szó legtágabb értelmében vett gondolkodás művészetét. Részt vettem hatósági tanácsüléseken, ahol műszaki értelmiségiek a legvadabb logikai bukfeneket engedték meg maguknak. Kitűnt, hogy egészen mindennapi szavaknak sem ismerik a pontos jelentését, s hogy például képtelenek különbséget tenni a feltételes „ha” és az időhatározói „ha” között. Ők azok, akik – abban a hiszemben, hogy a jelenséget magyarázzák, nem pedig csak a szót értelmezik – habozás nélkül kijelentik: „Infláció azért van, mert a pénz elveszti értékét”.

7. Nézzük meg röviden – hiszen itt nem sok újdonságról van szó –, miben áll a nyelvről szóló „ösztönös tudás” (vagy ami majdnem azonos vele: a népi nyelvészet tudásanyaga).

A triviális megállapítás szerint csak sorban, lineárisan tudunk beszélni (most a metakommunikatív funkciójú fonetikai jelenségektől eltekintve), holott mondani-valónknak „térbeli struktúrája” van. Ezen a linearitáson belül pedig természetesnek vesszük, hogy jól meghatározható elemek következnek egymás után (a „szintaktikai tengelyen”), mint a gyöngyos darabjai. A Fónagy Iván idézte kísérlet (a *mama* és *nana* szavak mássalhangzóinak kicserélése nem változtatott a szavak észlelésén!) meglepőnek tűnhet, annyira természetesnek vesszük az elemek önállóságát (jellemző módon a görögben ugyanaz a terminus jelölte a verslábat, a tánclépet és a betűt).

A később még idézendő monarchiabeli író, Roda Roda egy rövid írásában „kibillenti” az embert ebből a megszokott linearitásból: „*Vannak állatok, körök és vannak orvosok. Vannak állatorvosok, körorvosok és főorvosok. Van állatkör [=állatöv] és van orvoskör. Van kerületi főállatorvos is [németül: főkörállatorvos]. Főkörállat azonban nincsen.*” E humor az életet utánozza, hiszen számtalanszor olvashatunk ilyesmit: „őszi magyar állatorvosok kongresszusá”-ról. Ugyanez a nagyobb mondatívet áttekinteni nem tudás (és a személynevek előtti névelőt tiltó „nyelvi babona”) lehet az oka annak, hogy egyre több ilyen hibás mondatot lehet olvasni: „[Az] XY parlamenti felszólalásában szereplő durva szavak”; az elhagyott névelő természetesen nem a mögötte álló tulajdonnévre vonatkozik, de ehhez át kellene lépni a nemlineáris struktúrába. Ugyanez vonatkozik arra a szintén terjedő és gyakran akár félreértéseket is okozó szerkesztésmódra, amikor két egymás mellé rendelt birtokos közül csak a második visel ragot: „XY[nak], a cég igazgatójának megnyitója”.

Bár a köznapi nyelvszemlélet – lásd nyelvi játékok, találós kérdések és viccek – észreveszi a szavak többjelentésűségét és az idegen szavak idegenségét (például népetimologizáláskor), mégis hihető és elgondolkodtató Mario Pei²⁶ példája azok-

²⁶ Mario Pei 1966. *Szabálytalan nyelvtörténet*. Budapest, Gondolat, 162.

ról az angol puristákról, akik nem vették észre, hogy „*Avoid Latin derivatives; use brief, tense Anglo-Saxon monosyllables!*” jelszavukban csupán egyetlen ősi germán szó van.

Számtalan hasonló jelenséget lehetne még idézni és elemezni; ehelyett afféle „állatorvosi ló”-ként Kosztolányi egy szövegére²⁷ szeretnék utalni. Ebben az indo-európai nyelvtanítás alapján kialakult magyar nyelvtanítást kárhoztatja:

Olyasmit kerestek benne [ti. eddig a nyelvészek], ami megvan az indogermán nyelvekben, s nem emelték ki azt, mi megvan benne és nincs meg az indogermán nyelvekben. Például az alany és állítmány szerepe nálunk merőben más, mint náluk. De azt tanították, még nekünk is, hogy a mondat állítmánya mindig ige, s ebben a mondatban: Az ember jó, az állítmány voltaképpen a van, mely „alattomban odaértendő” a jó állítmánykiegészítő mellé. Nincs így. Főnév és ige közt a magyarban nem oly gyökeres a különbség, mint az indogermán nyelvekben. Ha ezt írom egymás mellé: a fagy beállt és a víz fagy, akkor talán kitetszik, hogy a határok mesterségesek, s a mi főnevünk cselekszik is, az ige egyszersmind magát a dolgot is jelzi. [...]

Most tekintsünk el attól, hogy mennyire nem igaz az, hogy a kopula nélkül is megáll a főnév állítmányként (Kosztolányi ugyanis átsiklik afölött, hogy szigorú grammatikai feltételei vannak a kopula elhagyásának idő, mód, szám és személy tekintetében); e mellett még hangsúlytalannak is kell lennie, hiszen az olyan mondatokban, mint „Van ő olyan jó, hogy megtegye ezt neked” vagy „Van ő 20 éves”, valahonnan csak „elővesszük” a kész kopulát (ahogy a bűvész cilinderében is ott kell lennie valahol a nyuszinak).

A „van vagy nincs” kérdése tehát nem a fizikai ottlétnek a kérdése (ahogy az is igencsak pórul jár, aki a szemével dönt, és ezért nem hiszi el, hogy a konnektorban van áram). Nyilvánvaló, hogy Kosztolányi gondolkodása minden absztrakciót kizár, és következetesen innen marad a tudományon: hiszen a „van” hiánya természetesen csak látszólagos, valami lehet is, meg nem is (arról nem is beszélve, hogy a legtöbbször zéró-morfémás jelen idejű kijelentő módú egyes szám 3. személyű igékhez következetesen illik).

Érdekes adalék, hogy Örkény István ugyanezt a jelenséget, illetve problémát milyen „bűvészi” ügyességgel kezeli:²⁸ „*A bűvészek által kedvelt fehér színű házi-nyúl, melynek mindkét példánya (az egyik látható, a másik nem látható állapotban) közös ketreccben kerül forgalomba.*”

²⁷ Kosztolányi Dezső: A magyar nyelv felfedezése. *A Nyelv és lélek* című Kosztolányi-kötet minden kiadásában szerepel.

²⁸ „Nagy karácsonyi ajándékvásár! Csak minálunk’ Sehol másutt!” című írásában, a Játékosztály / Bűvész-felszerelés részben.

Azt csak a teljesség kedvéért teszem hozzá, hogy a kopulát „alattomban” oda-értetőket a továbbiakban sajátos (a tudomány szempontjából egyenesen hajmeresztő érveléssel) korholja:

„Nyelvünket csak tulajdon rendszerével magyarázhatjuk, s nem egy idegenével, melyet kénytelen-kelletlen alkalmazunk rá. Egy pillét se lehet magyarázni a növénytan megállapításaival. Magából nyelvünkéből kell kisarjadnia bölcséletének, s ebből az új nyelvtannak.”

(Azért folytattam az idézetet, mert ex negativo ez is illusztrálja – egyes nyelvek egyenértékűségének durva elvitatásával –, hogy még egy ilyen nagy költőnek és ilyen művelt embernek is „ki kell billennie” a köznapi gondolkodásból, mely ebben az írásában ráadásul valami érthetetlen indulattal is párosulva mondat vele ilyesmiket.)

Köztudomásúan a Saussure-féle modern szinkron („strukturalista”) nyelvészet mint a viszonyok tudománya és az ezt megvalósító fonológia volt a döntő lépés (még ha a fonológiai gondolkodásnak a betűírás megalkotásában már voltak is előzményei). A történeti-összehasonlító is absztrakciókkal dolgozott persze (l. gyök), de ezt nem tudatosította, vagy legalábbis nem hangsúlyozta. A generatív grammatika (mélystruktúra, transzformációk) a hagyományos nyelvtanban is használt „fogások”-at formalizálta. Cassirer híres 1945-ös megfogalmazása a nyelvészet Galileiéhez hasonló fordulatáról talán kicsit korai, de megalapozott volt. Ennek a fordulatnak pedig ugyanúgy következménye volt a világgép átalakulására, mint a fizikában.

A tudományos „nyelv” „szókincsének” és „nyelvtanának” megértése, a tudomány nyelvhasználatának elsajátítása tehát elengedhetetlen. Buda Béla már idézett cikkében így ír:

A mindennapi életben való részvétel normális lebonyolítása igen sok rejtett, elvont, összefüggéseiben ritkán tudatosuló, szociológiai és pszichológiai természetű ismeretet igényel. Ahhoz, hogy valaki a társadalomban élni és zökkenőmentesen tevékenykedni tudjon, ismernie kell a társadalomban érvényes szabályszerűségeket, a szociális intézmények funkcióját, az együttélés normáit, a másik ember igényeit és motivációit, saját tevékenységének várható következményeit stb. Ismernie kell, mégpedig úgy, hogy szavakba is tudja foglalni őket. Mindezek a bonyolult ismeretek ugyanis részben a nyelvben rögzülnek, a beszéden keresztül sajátítják el az új generációk. A társadalomra és az emberre vonatkozó hétköznapi elvont szavak önmagukban – szemantikai tartalmukban, a bennük rejlő szemléletben – igen sok implicit szociológiai és pszichológiai elméletet hordoznak. A nyelv és a produktív gondolkodás elsajátításával ezeket az implicit pszichológiai és szociológiai szempontokat is önkéntelenül elsajátítjuk, megtanuljuk alkalmazni őket életünkben. Az alkalmazás annyira magától értetődő, annyira alapja mindennapi létünknek, hogy nem vesszük észre, bonyolultságát nem tudatosítjuk.

Nézzünk erre egy példát! Allport és Odbert amerikai pszichológusok a harmincas években karakterológiai vizsgálódásuk közben összegyűjtötték az angol nyelv emberi tulajdonságokat kifejező jelzőit. Több mint tizenhatezer ilyen jelzőt találtak. Ez maga is mutatja, hogy a mindennapi nyelv milyen gazdag az emberi viselkedés leírásában, jellemzésében. Ha ilyen jelzők jelentéstartamába megpróbálunk behatolni, rájöhetünk, hogy mindegyik igen bonyolult absztrakció, sajátos szemlélet, rejtett lélektani teória. Már első pillanatra is látszik, hogy minden jelzőben implicite benne van: 1. egy nézőpont, 2. az a premissza, hogy a megnevezett tulajdonság nagyjából miféle, 3. hogy a megnevezett tulajdonság annak az embernek, akire a jelzőt alkalmazzák, állandó és szabályszerű tulajdonsága, 4. hogy a megnevezett tulajdonság nemcsak egy egyén tulajdonsága, hanem több egyénben is fellelhető, és e tulajdonságok közössége ezen egyéneket hasonlóvá teszi. S ezek még csak a jelzők! Emellett minden emberben élnek és hatnak részletes viselkedésméletek, amelyek a nyelv absztrakt kategóriái köré szerveződnek, kulturális hagyományok, szokások, filozófiai, vallási, etikai, esztétikai tanítások, egyéni tapasztalatok stb. nyomán. Az ilyen ismeretek – nevezzük őket kollektív humán ismereteknek – annyira állandó keretei a gondolkodásnak, annyira természetesek, nélkülözhetetlenek a mindennapi élethez, hogy problémaként sohasem tűnnek fel, a gondolkodás tárgyait nem képezik. Ahogyan az anyanyelv szavai nem válnak problematikussá, nem gondolkodunk pl. azon, hogy az alma fogalmához miért az alma szó négy fonémája tapad, és miért nem más hangzócsoport, hanem csak használjuk a szót a fogalom jelölésére; ugyanúgy nem kérdőjelezzük meg az életünket irányító, tapasztalatként gyarapodó, részletesebbé váló kollektív ismeretanyagot. Igen figyelemre méltó, hogy ez az ismeretanyag a történelem bámulatos arányú technikai és életmódbeli változásai ellenére is az ókortól fogva nagyjából azonos maradt, legfeljebb az egyénbe való beépülésének mértéke, lehetősége nőtt meg. Allport és Odbert jelzőit nagyjából megtalálhatjuk az ógörög nyelvben. Az ókori filozófiai elméletekben nem véletlenül találja meg előfutárát minden modern teória, az ókori gondolatok éppúgy kísérletek eme kollektív ember- és társadalomismeret explicitté tételére, mint a modernek. Arisztotelész éppúgy a kultúrájából eltanult, benne sajátosan összegeződött kollektív ismeretanyagot fejtette ki Politeiája vagy Peri pszükhész című könyve megírásakor, mint később Comte vagy Wundt tette.

Fónagy Iván pedig nagyszerű könyvében²⁹ a fonetikai metaforák tudatelőttes, még nem fogalmi használatát elemzi és ezen keresztül igazolja, hogy milyen

²⁹ Fónagy Iván 1963. *A metafora a fonetikai műnyelvben*. Budapest, Akadémiai. A könyv sikerét az mutatja, hogy – a magyar nyelvészeti szakirodalomban ritka kivételként – francia és német fordításban is megjelent; annál érthetlenebb, hogy nem alkotja nemcsak minden hangtani, hanem minden nyelvészeti bevezető kurzus szerves részét; egy rövidebb, összefoglaló – a hangtaniakat más nyelvészeti és egyéb hu-

„határátlépés”-re van szükség a köznapi tudat/népi tudomány → mesterség → tudomány úton.

Németh László ezt „Irodalomtörténet” című írásában így fogalmazta meg³⁰:

Azt képzeljük, hogy a metafora a költészet virága, pedig a költészet előbb elvan metaforák nélkül, mint a tudomány. Egy Homérosz, ha kiszedem metaforáit, veszt, de még Homérosz marad. A modern vegytan (atomkarok, benzolgyűrű) és lélektan (képzet-társítás, gátlás, tudat tartalma) azonban a metaforák nélkül összeomlik. A tudományos igazság olyan messze van érzéseinktől, hogy kép nélkül meg sem tudja magyaráztatni magát; a metafora itt szorosabban tapad az igazságra, s ami még veszedelmesebb, azonosnak látszik az igazsággal, úgyhogy a tudományban sokszor nem is állítások, hanem metaforák vitatkoznak egymással, s a vita azért mérgesedik el, mert a tudósok nem tudják oly könnyen cserélni a metaforákat, mint a költők.

8. További elemzés helyett összegezni kell, ahogy ezt Károlyházy Frigyes is megtette a fizika(tanítás) kapcsán, nem valami optimistán³¹:

Mi ebben a helyzetben a társadalom feladata? Világos, hogy nem lehet háttal fordítani az új tudománynak, valamilyen módon közkinccsé kell tenni azt is. A kritikátlan elszántság azonban ezúttal inkább bűn, mint erény. A merőben új nehézséget az jelenti, hogy míg korábban még a nehéz gondolatmenetek közepette is szinte folyamatosan lehetett a köznapi szemléletre támaszkodni, most az igazi megértéshez [...] konstrukciók során kell kötél-táncos módján végigmennünk [...] nélkülözve az érzékleteshez való – akár öntudatlan – tapadás biztonságérzetét. Máig megoldatlan kérdés és nagy probléma világszerte, hogy milyen formában és hogyan lehet ennyire elvont dolgokat megtanítani.

Egészen friss írásában³² hasonló gondolatmenetet fejt ki (csak sokkal költőibben!), és szintén a pedagógiával zár:

man tudományos példákkal és meta-terminológiai kiegészítésekkel – a középiskolai anyagban is nagyon jó szolgálatot tenne!

A tudományos metaforák kérdéséhez még adalék Petőfi S. János „Katachrézis” című szócikke a Világ-irodalmi Lexikonban; ebben így ír: „Szavak olyan jellegű – nem saját jelentésű – használata, amely valamely nyelvi hiány kitöltésére, olyan fogalmak jelölésére szolgál, amelyekre nem jött létre saját jelölő. [...] Ide sorolhatók az ún. tudományos metaforák is.” (Ezután idézi Fónagy Iván előbb általunk is említett könyvét, amiben arra a kérdésre is van válasz, amit Petőfi nem tesz fel, hogy tudniillik miért nem jött létre saját jelölő.)

Über Bilder und Gleichnisse in der Philosophie [A filozófiában használatos képekről és hasonlatokról] című munkájában (Lipscse 1880, 9) Rudolf Eucken így ír: „a kép gyakran elébe siet a fogalomnak, de nem azért, hogy elfoglalja a helyét és elzárja előle az utat, hanem cserkészként és úttörőként a fantázia itt a gondolat bábájának bizonyul”.

³⁰ Több tanulmánykötetében is megjelent.

³¹ Károlyházy Frigyes: *Kép és gondolat* (ld. 19. jegyzet), 274.

³² Károlyházy Frigyes: A szegényember meg a sündisznója. *Kortárs* 55 (2011) 2. 73–80, az idézet helye: 79.

„fellángolt és gyorsan elterjedt az eszme: alaposan meg kell érteni a modern természettudományt. Amit értünk, attól nem félünk. [...] A pedagógia számára az alapos megértés igénye egyrészt korai kezdést, másrészt az átfogó elvek középpontba állítását jelentette. Halvány túlzással „Halmazelméletet a három éveseknek! Kvantummechanikát a középiskolásoknak!” lett a jelszó. (Nagyrészt ezeknek a túlzásoknak a visszahatásaként romlott le aggasztóan a természettudományos nevelés színvonala az elmúlt két évtizedben. Meg attól az ötlettől, hogy a vásárban pecsenyeillatot kell árulni pecsenye nélkül. Kompetenciának hívják az ilyesmit.)

Nekünk az a feladatunk, hogy az iskolai nyelvtan (és az egyetemi nyelvészet) oktatásában ugyanezt a feladatot megoldjuk („kritikátlan elszántság” nélkül).

9. Tudom, hogy a tudományos kutatásra ösztönző rácsodálkozást (taumadzein) Arisztotelész fogalmazta meg elsőnek; most mégis hadd idézzek összefoglalásul egy nyelvészt, Georg von der Gabelentzet, aki nagy könyvében³³ (ugyan miért nem jelent meg ebből még csak szemelvény sem magyarul, holott szerzőjét – Brassai-val kapcsolatban – sűrűn szokás emlegetni?), „A nyelvtudomány gyökerei” című fejezetben így ír:

Ha bármelyik tudományos tevékenység eredetét egyetlen szóban kívánnók meghatározni, akkor én a csodálkozás szót választanám. Két dolog kell ahhoz, hogy csodálkozzunk: egy észlelet, melynek okait nem értjük, és egy értelem, amely ezen okokra rákérdez. Ez a kérdés eredhet a pusztá kíváncsiságból, és tényleg csak abból ered, hogyha csak valami egyedi dolog magyarázatát keresi. Másképp van ez annál a kíváncsiságnál, amely arra készlet bennünket, hogy tapasztalati világunk belső összefüggései után kutassunk. Minden kísérlet arra, hogy a dolgokat egységes okokból vezessük le, a szó tulajdonképpeni értelmében tudományos, akármilyen hibás, akármilyen nyers, akármilyen ’tudománytalan’ is esetleg (ahogy mondani szokták): minden általános okokra irányuló kérdésben tudományos érdeklődés nyilvánul meg.

10. Minden nyelvészeti tudományos rácsodálkozás alapja mégiscsak az a még nem tudományos, de már nagyon emberi élmény, hogy beszélünk. Egy olyan derűs és a humor iránt fogékony mester köszöntését, mint amilyen Szépe György, hadd zárjam ennek az alapvető rácsodálkozásnak egy olyan – nálunk vélhetőleg kevésbé ismert – megfogalmazásával, amely mögött a magyar olvasónak igencsak ismerős gondolkodás rejlik – a karinthys. Azért választottam ezt a szöveget, mert éppen nem arról van benne szó, ami a mi témánk és feladatunk. Minekünk ugyanis nem csak oda kell eljuttatnunk diákjainkat, hogy a nyelv használatát, működését csodálják

³³ Georg von der Gabelentz 1891. *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Lipcse.

meg. Azt is meg kell csodálniuk, ahogyan önmegismerése során az emberiség le is írja, értelmezi a hétköznapi tudat (és az ezt legtöbbször alig-alig túlhaladó iskolai nyelvtan) ellenében.

Roda Roda: Az emberi szellem legnagyobb teljesítménye

Tudjuk, hogy ki találta föl a Liebig-féle húskivonatot – de ki találta föl a kenyeret? A tűzcsinálást? A szövés mesterségét? A kovácsolást? Ki tervezte meg a piramisokat, ki írta az Iliászt?

Az emberi szellem legnagyobb teljesítményei névtelenek.

– Krisztus előtt 490-ben a perzsa Dariusz 100.000 emberével az athéniak ellen vonult.

Miltiadésznek, a marathoni győzőnek, csak 9000 embere volt. Ehhez jött egy zászlóaljnyi plataiai és néhány századnyi fölfegyverzett rabszolga.

Miltiadész – mint ahogyan Hindenburg is – erős szárnyakkal harcolt: jobbra Athén, balra Plataia. A rabszolgák közepén.

A perzsák áttörték a centrumot. Ekkor a hindenburgi fogó összezárult és megsemmisítette a perzsákat. Látnivaló: a taktika divat kérdése – a stratégiának örök törvényei vannak.

– Az athéniak soraiból ekkor kivált egy fiatal polgár és két német mérföldet futott szülővárosáig.

Megmenekült a vérvödből, a csata fülsiketítő lármájából, a halál torkából. Futott, ahogy csak bírta a lába. Utolsó lélegzetvételével elrebegette a nagyszerű hírt:

N e n i k ê k a m e n!

Győztünk!

és holtan rogyott össze.

Valóban -:

hogy ez az ember – a neve nem maradt ránk –, hogy ez az athéni ennyi izgalom, veszély és fáradság közepette, halálfélelmében is helyesen ragozta a nikáo, nikán igét múlt időben, többes szám első személyben, a kezdőszótag reduplikációjával: ez az emberi szellem egyik legnagyobb teljesítménye.³⁴

³⁴ Roda Roda (polgári nevén Alexander Friedrich Rosenfeld, 1872–1945) horvátországi születésű osztrák író; *Emmy néni plüssfüggőnye* címen az Európa adott ki tőle 2000-ben egy válogatást. Ezt az ott nem szereplő írását én fordítottam (T.I.).